

QERIME RADISHEVA - SHOTË GALICA

Të flasësh ose të shkruash për Qerime Radishevën, apo Shotë Galicën, duhet pasur të dhëna gojore: tregime, shkrime, kujtime dhe këngë të cilat u kënduan për trimëreshën kombëtare. Nga këngët e shumta që iu kushtuan asaj po veçojmë disa vargje të këngëtarit të njohur popullor Hamit Alia në të cilat përshkruan veshjen dhe vetitë burrërore të Shotës:

*Dada Shotë n'tirq galana,
Burrë mbi burra trim si zana,
Dada shotë me plis qenari
Nëpër shekuj zog shqiptari.*

Tiparet patriotike dhe fisnike të kësaj trimëreshe kombëtare paraqiten gjerësisht në shumë tregime, shkrime në prozë e në poezi dhe në dhjetëra vepra letrare e artistike, si në drama, në film e të tjera. Jetën dhe veprën e saj e kanë trajtuar sidomos Ajet Haxhiu, Demir Ahmeti, Islam Dobra e studiues të tjerë.¹

Shotë Radisheva-Galica, apo Zhan d'Ark e kombit shqiptar, siç e quanin luftëtarët, ishte motër e gjashtë vëllezërve. Ajo ishte trime, e zgjuar, e shkathtë dhe komu-

¹ Ajet Haxhia, *Shotë dhe Azem Galica*, Tiranë, 1972, Demir Ahmeti, *Lëvizja Kombëtare-Kaçake në Drenicën veriore nën udhëheqjen e Shaqir Smakës dhe Azem Bejtës*, 1996.

nikative; dinte të vepronte në situata të ndryshme dhe kishte qëndrim burrëror. Luftoi për çlirimin e Kosovës dhe për bashkimin e kombit. Pjesëmarrja e Shotës në çetën e Azemit dhe në lëvizjen kombëtare në tërësi ishte vetë jeta e saj. Radisheva nuk u bë e njohur vetëm me luftën e vitit 1919. Ajo ishte e njohur edhe më herët jo vetëm në Drenicë, por edhe në Kosovë dhe në të gjitha trevat shqiptare; ishte e njohur për luftën që zhvilloi për liri e pavarësi edhe në kohën e pushtimit turk-osman.

Për shkak të veprimtarisë kombëtare dhe për luftërat e saja kundër çdo pushtuesi Radisheva ishte djegur një herë nga pushtuesi osman më 1909, pastaj më 1913 kur organizoi dhe luftoi kundër pushtuesve serbo-malazez, dhe më 1919 kur zhvillohet lufta e Radishevës. Radisheva u dogj edhe në kohën e luftës 1941-1945, luftë në të cilën kishte marrë pjesë i gjithë fshati, ndërsa nëntoger Imer Fazlia ishte komandant i Batalionit të dytë të Brigadës së Drenicës. Në këto luftëra për sendërtimin e pavarësisë kombëtare në kufijtë etnikë nga Radisheva kishte edhe shumë luftëtarë. Ky vendbanim gjithmonë ishte i njohur për strehimin e luftëtarëve të Lëvizjes Kaçake dhe krah i fortë i luftës për çlirim kombëtar nga pushtues të ndryshëm, e sidomos nga ai serb. Nga Radisheva heroike më shumë se gjysma e meshkujve dhe një numër i vajzave e grave ranë në luftë kundër pushtuesve.² Ndër vajzat që luftuan në fushën e nderit nji-

² Evokime të Adem Gashit, mësues nga Radisheva dhe Selim Spahiut, mësues nga Kosterri në tetor 1994' Demir Ahmeti, Lëvizja kombëtare-kaçake në Drenicën veriore nën udhëheqjen e Shaqir Smakës dhe të Azem Bejtës, Prishtinë, 1996, f. 106.

het veçanërisht Qerime Radisheva, e bija e Halil Sejdi Radishevës dhe nënë Salës, e cila për 12 vjet me radhë luftoi me pushkë në dorë bashkë me babanë, vëllezërit dhe burrin e saj Azem Bejtë Galicën. Radisheva ishte edhe vendstrehim i shumë luftëtarëve të Drenicës, por edhe të viseve të tjera shqiptare, për ç'arsye pushteti jugosllav shpesh ndërmerre sulme kundër saj.

Në prill të vitit 1919 qarqet serbe kuptuan se një pjesë e çetës së Azem Galicës ndodhej në fshat, ndërmorën një sulm të fuqishëm pikërisht në momentin kur Azemi po mbante një kuvend për mobilizimin e forcave të kësaj ane në luftë kundër pushtuesve serbë.³ Duke marrë vesh se në kullën e Hazir Ahmetit ndodheshin forca kaçake, ndër të cilët edhe vetë Azem Bejta, pushtuesit serbë mobilizojnë dhe dërgojnë forca ushtarake e të xhandarmërisë në drejtim të këtyre fshatrave. Të komanduara nga Kosta Peqanci, ato në mënyrë të koordinuar vijnë nga Peja e Mitrovica. Këtyre iu bashkuan edhe forca të xhandarmërisë dhe forca civile vendëse të ardhura nga Kolashini i lbrit. Me topa së pari sulmojnë kullën e Hazir Ahmetit ku ishte Shtabi i çetës, e pastaj godasin e rrënojnë të gjitha shtëpitë e Radishevës. Nga lufta e zhvilluar u vranë burra, gra dhe fëmijë, por edhe shumë ushtarë e xhandarë serbë. Terrori serb mbi Radishevën vazhdoi edhe më vonë siç vazhdoi edhe qëndresa dhe lufta e shqiptarëve për liri.

³ Dr. Limon Rushiti, *Lëvizja Kaçake në Kosovë 1918-1928*, Prishtinë, 1981, f. 94.

Lëvizja kombëtare po merrte gjithnjë e më shumë përmasa më të gjera dhe organizohej më seriozisht. Në radhët e veta pranonte njerëz të pakomprometuar nga organet shtetërore. Udhëheqja e lëvizjes iu sugjeronte personave të besueshëm të saj të inkuadroheshin në organet e pushtetit jugosllav, kryesisht në cilësinë e nëpunësve dhe xhandarëve. Këtë e bënte nga fakti se njerëzit e tillë i dinin më mirë sekretet shtetërore dhe zbulonin planet e pushtuesit serb kur bëhej fjalë për sulmet e ushtrisë dhe xhandarmërisë serbe kundër çetave kaçake.⁴

Organet e pushtetit të mbretërisë Serbo-Kroato-Slllovene mësojnë se lëvizja kombëtare po merrte dimensione të një organizimi me shkallë të gjerë në luftë për çlirim dhe bashkim kombëtar. Sipas planifikimit të kryengritjes, parashihej që në muajin maj të fillohej me sulme dhe aksione të ndryshme. Këtë iniciativë e përkrahte edhe Komiteti i Kosovës. Kryengritja do të fillonte në Drenicë në ditën e Shëngjergjit, më 6 maj 1924 dhe pikërisht në Radishevë. Azem Bejta bashkë me Shotën dhe bashkëluftëtarët e tij më 28 prill 1919 shkuan në Radishevë për të përgatitur kryengritjen. Çeta përbëhej nga 50-60 luftëtarë. Për këtë armiku kishte kuptuar shumë shpejt, prandaj Azemi u detyrua ta ndante çetën në dy pjesë. Njëra pjesë u vendos në Suhogerllë, ndërsa tjetra e udhëhequr nga Azemi mbeti në Radishevë në shtëpinë e Hazir Ahmetit. Xhandarmëria dhe ushtria serbe nga Peja e

⁴ *Po aty.*

Mitrovica me artileri gjatë natës e rrethojnë Radishevën. Në mëngjesin e 29 prillit filloi sulmi me artileri. Bombarduan gjithë fshatin dhe dogjën shtëpitë e mbetura, duke vrarë edhe gra, fëmijë e pleq. Topat ishin vendosur në Kodrën e Piskavicave mbi fshat dhe nga predhat e tyre u rrënuan dy kullat e para të Halil dhe Bislim Ramë Radishevës.⁵ Pas një varg luftimesh çeta e Azemit u tërhoq në drejtim të kodrave të Tihniqit dhe të Kerrligatës, duke i shkaktuar dëme të mëdha ushtrisë serbe. Një pjesë e popullsisë që u tërhoq pas çetave ia doli të shpëtojë, ndërsa ata që mbetën dhe nuk arritën të tërhiqen u pushkatuan dhe u vranë. Gjatë kësaj lufte u rrënuan me themel 25 shtëpi shqiptare (të gjitha) dhe asnjë serbe nga 12 sosh sa ishin gjithsej. Të gjithë të vrarët u varrosën për një ditë. Fshati u shkatërrua dhe banorët që mbetën të gjallë u larguan dhe u vendosën nëpër miq e dashamirë, kurse disa të tjerë kaluan në Shqipëri. Pas disa muajsh disa u kthyen sërish në Kosovë. Ata që u kthyen në Radishevë shtëpitë i ndërtonin në themelet e të parave. Në Shqipëri u larguan familjet Jusufi, Hajdar Emmini, Selimi, Tafa, Hasani, Miftar Aliu, Meti, Salihi dhe Beqa të Halil Sejdisë e xhaxhallarë të Shotës, ndërsa babai i Shotës Halil Sejdia, sikur edhe shumë bashkëfshatarë të tij, u vra gjatë luftimeve.

Në këtë luftë, pos që mori pjesë aktive në betejë, Shota u kujdes edhe për nënën e saj Salën dhe për gra e

⁵ Dr. Islam Dobra, *Krerë dhe prijës të Lëvizjes Kombëtare nga Drenica 1878-1948*, pjesa e dytë, Prishtinë, 1997, f. 122-123.

vajza të tjera, duke ua lehtësuar vuajtjet, duke ua hequr frikën dhe duke ngritur moralin patriotik, siç thoshte ajo: për shtëpitë dhe për atdheun tonë duhet të luftojmë dhe të vdesim trimërisht.⁶

Përveç Radishevës ushtria dhe xhandarmëria serbe sulmon edhe pjesën tjetër të çetës që ishte vendosur në Suhogërrllë. Çeta u nda me humbje më të vogla, sepse ishte në pozitë më të përshtatshme për t'u mbrojtur dhe e kishte terrenin e luftës shumë më të njohur, meqë asaj i printe Zenel Ujkani, një luftëtar i rryer dhe njohës i miri i atij rajoni. Kjo luftë u zhvillua deri te lumi Kujavc që ndan Drenicën me Podgurin. Në luftën e Suhogërrllës, përveç Zenel Ujkanit morën pjesë edhe Halit Ahmeti, Alush Delia, Hajdar Halili e të tjerë. Për ta zhdukur këtë çerdhe të trimave drenicas, ushtria dhe xhandarmëria në Suhogërrllë shkojnë me artileri të rëndë. Gjatë sulmit forcat ushtarake goditën me topa kullën e Metë Kamberit, atë të Hajdar Halitit dhe shtëpinë e Miftar Kuburit. Atë ditë u vranë burra, fëmijë dhe gra shtatzëna. U vranë edhe Isuf Delia i verbër në të dy sytë, Miftar Koburi me dy fëmijë dhe gruan shtatzënë, ndërsa Halit Ahmeti u plagos rëndë. Deri në këtë luftë Suhogërrlla ishte djegur tri herë. Represioni dhe sulmet ndaj këtij vendbanimi vazhduan edhe pas vitit 1925, kur këtu u vendos divizioni i 25-të ushtarak i mbretërisë Serbo-Kroato-Slllovene për të bërë trusni mbi shqiptarët e kësaj ane dhe të Drenicës në përgjithësi.

⁶ *Po aty*, Demir Ahmeti, *Lëvizja Kaçake...*, vep e cit., f. 94.

Përkundër të gjitha këtyre luftërave dhe presionit të vazhdueshëm që bëhej mbi ta, shqiptarët qëndruan edhe më tej në trojet e veta. Shumë prej burrave të kësaj ane u burgosën dhe u internuan. Ata u dërguan në kampe të ndryshme si në Çaçak, Nish dhe në vende të tjera në Serbi.⁷

Një çetë kaçakësh nga Drenica, e udhëhequr nga Shotë Galica, vëllezërit e saj Mehmet e Sali Sejdia, dhe e ndihmuar nga Mehmet Delia e Rifat Bajska, më 3 tetor 1923 hyn në Mitrovicë deri në rrugën "Uzhica". Pas një konflikti të armatosur me patrullën e xhandarmerisë vritet komandanti, kurse nga çeta e Shotës nuk pati humbje në njerëz. Sipas gazetës "Politika" dhe dëshmitarëve të pranishëm, aty ishte zhvilluar një luftë e rreptë dhe nga ana e shqiptarëve ishte treguar një heroizëm i pashoq.⁸ Aksioni më i madh në të cilin Shota kishte rolin udhëheqës ishte konflikti me ushtrinë dhe xhandarmërinë serbe në Llaushë më 12 mars 1924. Kaçakët u përqendruan në disa fshatra përreth. Pas rrethimit të Llaushës artileria serbe, e ndihmuar nga kolonistët dhe sherbëtorët e tjerë të kishës së Deviqit, sulmoi nga të gjitha anët. Lufta u zhvillua gati tërë ditën, por falë trimërisë, strategjisë dhe aftësisë së çetës dhe ndihmesës nga fshatrat e Drenicës, çeta doli me humbje të vogla. Në këtë luftë morën pjesë luftëtarë me përvojë si Mehmet Delia, Fazli Berani, Bajram Be-

⁷ Dr. Limon Rushiti, vep. e cit., f. 94-96, Demir Ahmeti, vep e cit., f. 90-97.

⁸ *Po aty*.

hrami i Vitakut, Abaz Asllan Kurrumeli dhe Bajram Mani të Gllanasellës, Jashar e Salih Durmishi të Rakinicës, Rrok Çubreli, Sinan Çitaku e të tjerë.⁹

Qarqet qeveritare të mbretërisë Serbo-Kroato-Slllovene në korrik të vitit 1924 japin urdhëresë që të sulmohet Drenica dhe të pushtohet “Republika e Drenicës”, apo Zona e Lirë e Drenicës, përkatësisht “Shqipëria e Vogël” siç e quanin “Mala Albania”(I.D). Kjo përgatitje dhe sulm duhej të bëhej në fshehtësinë më të madhe. Së pari, duke i pyetur banorët e fshatrave përreth për rrugët dhe grykat që shpiejnë në këto fshatra kinse për të marrë dushk. Kështu i mësojnë rrugët dhe shtigjet më të përshtatshme dhe në mbrëmjen e 14 korrikut 1924 me urdhërin e zhupanit për Rashkë e Zveçan, Janko Spasojeviq, forca ushtarake me mbi 1200 pjesëtarë rrethojnë Galicën, Mikushnicën, Lubovecin dhe Dubofcin.¹⁰ Me daljen e ushtrisë dhe xhandarmërisë nga Mitrovica, mitrovicasit kuptojnë se ata do të sulmojnë në Drenicë dhe njëri prej tyre niset para ushtrisë e shkon në Galicë për ta informuar Azem Galicën lidhur me këtë.¹¹ Lajmëtari nga Mitrovica takon Veli Oshlanin të cilit i tregon në detaje për ushtrinë që po lëvizte drejt Drenicës. Velin i tregon një tjetri nga Luboveci dhe kështu informata e plotë i jepet Azemit, i cili nuk e merr si serioze dhe të saktë.¹² Ushtri e xhandarmëri, të pajisur me artileri, rrethojnë fshatrat

⁹ *Po aty.*

¹⁰ Ajet Haxhia, *Shotë dhe Azem Galica*, Tiranë, 1964, f. 170-177.

¹¹ Dr. Islam Dobra, vep. e cit., f. 127-128.

¹² *Po aty.*

Galicë, Lubovec dhe Mikushnicë. Sulmi fillon më 1 korrik 1924. Lufta zgjati tërë ditën dhe pati shumë ushtarë e xhandarë të vrarë, kurse nga çeta e Azemit pati pak humbje në luftëtarë, por u vranë më shumë civilë të këtyre fshatrave. Nga luftëtarët e Azemit u vranë Hys Popova, Bajram Tërnafeçi dhe disa të tjerë. Luftën e ndihmuan edhe banorët e kësaj ane, sidomos ata të Lubovecit, për të cilët në këngën popullore thuhet:

*Hakun njerit mos me i ngranë,
se Luboveci gjithmonë janë kanë,
në sa lufta që kam liftue,
djemt e Gashit më kanë ndihmue...".*

Në këtë luftë plagoset edhe Azem Bejta, ndërsa Shota, tani e veshur në rroba të grave, kishte qëndruar me gratë dhe fëmijët për t'i ndihmuar të dalin nga rrethimi i armikut. Ajo me shumë gra e fëmijë nisët në drejtim të Dubofcit për të kaluar në Qyqavicë. Nga mbrëmja, duke dalë jashtë rrethimit, Shota takohet me xhandarët Kosum Gordofcin dhe Bajram Selacin, të cilët e pyesin se a janë fëmija e Azemit këtu. Ajo me guxim iu përgjigjet: Po janë këtu, ndërsa xhandarët e ndihmuan atë, gratë e fëmijët për të dalë nga rrethimi dhe e porositën që t'i tregonte Azemit se kush iu kishte ndihmuar. Azemi me shokë, pasi kaluan rrethimin, dolën në Qyqavicë ku qëndruan 7 ditë, deri më 22 korrik 1924. Prej këtu u nisën në drejtim të Shqipërisë.

por u detyruan të kthehen sepse Azemi nga plagët e marra ishte dobësuar nga shëndeti. U ndalën në kullën e Alimetëve të Gjurgjevikut për të pushuar në mënyrë që pasi Azemi ta merrte veten të vazhdohej rruga. Mirëpo, plagët ishin fatale, meqë Azemi vdes në natën mes 25 dhe 26 korrikut 1924. Bashkluftëtarët e tij e varrosin në një shpellë sipas porosisë së tij, sepse ai e kishte lënë amanet që trupi i tij as për së vdekuri të mos binte në duart e armikut. Me ndihmën e Halim Përçevës shokët e Azemit e dërgojnë trupin e tij në një shpellë rreth 47 metra të thellë të cilën e dinte ai (Halimi).

Pas varrosjes së Azemit çeta e tij, tani e udhëhequr nga Shota, vazhdoi rrugën për në Shqipëri ku arrin pas tri ditë udhëtimi të gjatë e të mundimshëm. Pushuan e u mjekuan disa ditë dhe sërish u kthyen në Kosovë për të vazhduar luftën. Në luftën e Galicës, përveç pesë shokëve të Azemit, u vranë edhe 75 burra, gra e fëmijë nga Galica, Luboveci e Mikushnica dhe u dogjën 120 shtepi.¹³

Nga e gjithë kjo del konstatimi se kontributi i Shotë Galicës bashkë me shokët e luftës ishte shumë i madh. Ajo edhe pas vdekjes së bashkëshortit dhe bashkluftëtarit të vet nuk e ndali luftën deri në vdekje.¹⁴

Çeta e Shotë Galicës, e ndihmuar nga kushëriri i saj Mehmet Delia, pasi kthehet nga Shqipëria vendoset në fshatin Llaushë.¹⁵ Për qëllime strategjike Shota e ndau

¹³ Si shën. nr. 7 dhe 11.

¹⁴ *Po aty.*

¹⁵ *Po aty.*

atë në dy grupe. Mirëpo, pa vonuar shumë xhandarmëria kishte marrë lajmin për kthimin e çetës dhe u përgatit për ta sulmuar. Sulmet ishin shumë të fuqishme. Pas luftimesh të rrepta çeta shqiptare arriti të shpartallonte rrethimin, por pësoi humbje të mëdha, pati shumë luftëtarë dhe popullsi civile të vrarë e të plagosur. Me këtë rast ishte plagosur edhe vetë Shota, për ç'shkak sërish u detyrua të largohej për në Shqipëri. Kësaj here mori më vete edhe shumë fëmijë jetimë, etërit e të cilëve ishin vrarë në luftime kundër armikut. Kjo ishte hera e fundit që Shota ishte në Kosovë, edhe pse luftoi dhe vdiq me mallin për të.

Shotë Galica jetoi në disa rrethe të ndryshme në Shqipëri, por më së shumti në Dervent afër Fushë-Krujës ku edhe vdes nga plagët e marra në luftimet në Kosovë. Lëvizja Kaçake e Drenicës edhe pas vdekjes së Azemit dhe Shotës vazhdoi veprimtarinë. Rezistenca e armatosur shqiptare tani vepronte në ilegalitet, sepse në çdo hap ishte e përcjellë dhe e ndjekur nga qarqe të ndryshme të pushtuesit. Lëvizja Kaçake tani vepronte në Çirez, Vërbofc dhe Çikatovë. Në Çirez vritet luftëtari i njohur Azem Lahu i Kotorrit me prejardhje nga Radisheva.¹⁶ Më 8 nëntor 1924 Bajram Dobra i Vërbofcit dhe Xhemë Fetahu i Gillobarit, bashkëveprimtarë të Lëvizjes Kaçake të Drenicës, iu kundërvunë xhandarmërisë serbe dhe luftuan derisa vritet Bajrami. Në këtë konflikt u plagos edhe postkomandanti serb. Ky sulm kundër familjes së Ahmet dhe Bajram Dobrës

¹⁶ *Po aty.*

(dy vëllezërve) pati pasoja të rënda, sepse familja e Bajramit u shua, ndërsa Ahmet Dobrën forcat pushtuese e varën në litar.

Gjatë vitit 1924 u vranë edhe vëllezërit Asllan e Abaz Kurrumeli nga Gllanasella, Beqir Azemi nga Kotorri, Xheladin Luboveci, Kamer Loshi i Padalishtës, i cili rezistoi heroikisht, dhe Fazli Qabra.

Në vitin 1927 nga plagët e marra në luftë vdiq edhe Shota. Ajo u varros në fshatin Derven të Fushë-Krujës, afër rrugës Tiranë-Shkodër. Ditët e fundit të jetës Shota i kaloi në kushte shumë të vështira ekonomike e shëndetësore, në skamje e mjerim, por e palëkundur në idealet e saj. Në varrimin e saj morën pjesë shumë personalitete të shquara kombëtare nga Kosova dhe Shqipëria, të cilët i bënë nderime të larta luftëtarës së paepur të çështjes kombëtare.